

Հ.Յ. ԲՐԵՐՈՅԻ
ՂԱՐԱՎՈՐԱՆ
A.R.F. BURO
LIBRARY

ԴԻՐՇԱԿ

«ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈՒՆԿԱՆ ԴԱՂՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ» ՕՐԳԱՆ

1907

„Droschak“
ORGANE
de la Fédération
Révolut. Arménienne.

ԴՐՈՇԿ

Adresse:
RÉDACTION DU JOURNAL
„Droschak“
GENÈVE (Suisse)

„ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ԳԱՂՆԱԿՑՈՒԹԻԱՆ“ ՕՐԳԱՆ

ԳՈՐԾԻ ՊՐՕՊԱԳԱՆԴԸ

Այժ, անշուշտ: Անցած պէտք է համարել նոյնիսկ մեր դրացի տաճիկներին համար այն մեղի ու անհրապոյր շրջանը, երբ նրանց աղատամիտ պարագլուխները — մի-մի զօրավարներ, առանց զինւորների — աղմուկ էին մթնոլորտը յեղափոխական անդօր, միակերպ ֆրագէօգֆիայով: Նրանք համարեա գարշում էին կենդանի գործից, նրանց կարմրագոյն կեղևների տակ թագնւած էին առաջագիտ, վեհերոտ հոգիներ, որոնց գերագոյն աննշանքն էր՝ առաջ բերել հայրենիքի վերածնութեան գործը, առանց արիւնի, առանց զոհողութեան: Եւ իրենց հոգեկան կազմի համեմատ նրանք մի առանձին յափշտակութեամբ իւրացնում էին արեւմտեան այն վարդապետութիւնները, որոնք դարձել են բոլոր մեղկացած, բուրժուազացած մարդկանց դաւանանքը, որոնք ճառում են ինչ որ անարիւն յեղափոխութիւնների, ինչ որ „խաղաղ“ հասարակական էւօլիցիայի մասին, որոնք կը պնդեն ձեզ մի անխռով ու դատարկամիտ վտտահուլութեամբ, թէ համաշխարհային Մեծ Յեղափոխութիւնն էլ կատարել են Վոլտերներն ու Բուսսօները իրենց գրիչներով և ոչ ժողովուրդը իր արիւնահեղ երերումներով, թէ այդպէս են եղել բոլոր ազգերի յեղափոխութիւնները, թէ արիւնը գարշելի բան է, անբարոյական, թէ բնութիւնը չի սիրում արիւն, թէ տիեզերքը մի ներդաշնակ ամբողջութիւն է — մի „նախասահմանած ներդաշնակութիւն“, ուր չը կայ կռիւ, չը կայ մրցութիւն, թէ մարդկային հասարակութիւնը ևս կառավարում է նոյն տիեզերական ներդաշնակութեան օրէնքներով և այլն և այլն... Լայքնիցն ու Կօնաբ շարունակում են իրենց թովիչ հմայքն ու նենալ բոլոր խոհմներին, հակայեղափոխականների աչքում, չը նայած այն մեծ յեղաշրջմանը, որ կատարւել է 50 տարուց իվեր բնագիտութեան ու հասարակագիտութեան մէջ և որը ուսուցանում է պարզ ու յստակ աքսիոմի պէս՝ որ այսպէս կոչւած „տիեզերական ներդաշնակութիւնը“ մի հոյակապ պատրանք է միայն, որ կռիւն է տիեզերքը կառավարող երկամիտ օրէնքը, որ բնութեան մէջ արտաբոստ ժպտուն, հմայիչ ու „ներդաշնակ“ այդ բնութեան մէջ, նրա

հակադաս ծաղրերում, նրա ծովերի ու ովկանների անդունդներում ամեն վայրկեան մղում են վիթխարի ճակատամարտներ և բիւրաւոր կենդանի էակներ՝ յաղթահարւած, ուժասպառ՝ կուլ են գնում իրենցից աւելի հզօրներին... *Vae victis!*... Բուն դրական, փորձի վրայ հիմնւած դիտողութիւնը ցոյց աւելցնում է այն՝ որ այդ կռիւր օրէնք է նաև մարդկային հասարակութիւնների մէջ, որոնք ապրում են տիեզերքում և հետևապէս ենթակայ են նրա անողորմ դիտողութիւնին, որ այդտեղ օրէնքով կենտրոնւած, մարդկային բոլոր համարմբուցների մէջ, անկախ Վոլտերից և Բուսսօներից՝ կայ կռիւ դասակարգերի մէջ, կայ կռիւ ազգերի ու անհատների միջև, կայ շահերի մշտնջենական հակամարտութիւն, կայ անհասարակութիւնների բաղնուկ, որ Վոլտերները մի յայտնի չափով անդադարձում են այդ դրութեան, որ այդ կռիւր չի ջնջել ոչ մի թէօրիայով, ոչ մի խորիմաստ ֆօրմուլայով, որ թէօրեախիտը ստիպւած է արձանագրել այն և եթէ ուղում է ըէֆօրմասօրի, վերանորոգել դեր ստանձնել, պիտի աշխատէ ձևակերպել ու որ ոչ ուղղութիւնն աւել այդ կռիւն, որպէսզի նա տարբերային ու ճակատագրական զօրութիւնից դաւնայ դրական, նպատակաւոր ու արգասոււոր մի գործն:

Այդ է եղել միշտ քաղաքական ու հասարակական շարժումների մտաւոր և սփիւրհանքի պաշտօնը: Արտակարգ հոտաուլութեամբ օժտւած՝ նրանք միշտ և ամեն տեղ կարողացել են, այսպէս ասած, կանխել ժամանակը և ձևակերպել այն, ինչ որ գեռ գոյութիւն ունի սողմային վիճակում, այն, ինչ որ միայն ապագայի իրողութիւն է: Թիւրքական շարժման թէօրեախոսները կարծես մի տեսակ բացառութիւն են կազմում այդ համատարած օրէնքից: Նրանք յամաուլութեամբ ուղեցին դէմ գնալ իրական գեռներին ֆակտօրներին: Նրանք քարոզեցին խաղաղ անարիւն առաջադիմութիւն, իսկ իրականութիւնը զարդ անարիւն առաջադիմութիւն, իսկ իրականութիւնը զարդ անարիւն առաջադիմութիւն: Նրանք տարւեցին „Կօնա-Լայքնիցն նիցեան“ ծոյլ օպտիմիզմով և գարշելով յեղափոխական գործի պրօպագանդից, քարոզեցին քսան տարուց իվեր, թէ ամեն բան լաւ կերթայ հաշխարհը և արեւը լաւագոյնի մէջ“, Տաճկաստանում, թէ „յներներից լաւագոյնի մէջ“, Տաճկաստանում, թէ „յներդաշնակութիւնը“ կատարեալ կը լինի լայնածաւալ հայրենիքում — հարկաւոր և միայն... գահընկեց անել

Աբդիլ-Համիդին... Միամիտ լաւատեսութիւնը անգիտանում էր, որ անհատներին, նոյնիսկ թագաւոր անհատներին կամքը չէ միայն, որ շղթայում է ժողովուրդների ճակատագիրը, որ կան ուրիշ կարգի ճնշումներ—բիւրօկրատիական-քաղաքական, կրօնա-կղերական, դասակարգային-տնտեսական և այլն: Մեր դրացիների մտաւոր պարագլուխները շոգիացնում էին այդ բոլորը «կարգի ու առաջադիմութեան» ուսուցիչի մէջ և ահա կարծես դրան ի պատասխան, այսօր էր գրում յուզած ամբոխը, տաճիկ ամբոխը, ըմբոստացումի մի գեղեցիկ ժեստով Լինչի օրէնքին է ենթարկում իր իսկ ցեղակից աղաներին, որոնք ամբարեւ են հացահատիկները, գինը բարձրացրել և ժողովրդին մատնել են սովի ճիրաններին: Ահա մի շարք նման խլրտումներ կայսրութեան ուրիշ ծայրերում: Դա արդէն տնտեսական, դասակարգային կուլի արտայայտութիւն է. դա սօցիալիստական ըմբոստացումն է, թէև տակաւին անգիտակից ու անկազմակերպ... Ո՛ւր են մնում «խաղաղ առաջադիմութեան» նէյնիմները... Ժողովուրդը շարժւեց և զուտ քաղաքական հողի վրայ, մի շարք փայլուն ու արիւնհոյս ցոյցերով նա ապացուցեց, որ ինքը աւելի հասունացած է, քան իր շէֆերը: Աերջիններս ստիպւած են համակերպել, նրանք ստիպւած են դասեր առնել ժողովրդից և շատ չի անցնի, մենք համոզւած ենք, նոյնիսկ ազատամիտ այն օրգանները, որոնք մինչև օրս հնչեցնում էին անարիւն շարժման նշանաբանը, կեանքի հրամայական պահանջների տակ՝ կը գրեն իրենց ճակատներին բոլոր դարերի յեղափոխականների սիրած լօզունգը՝ «կուլի մէջ միայն կը վաստակես բո իրաւունքները»: Եւ անհնար է երևում են արդէն թիւրք ազատամիտ օրգանները դառնում են աւելի բովանդակաւոր, աւելի կարմիր, թիւրք պարագլուխները յարմարեցնում են իրենց քաղաքական հաւատամքը իրենցից աւելի առաջ գնացած իրականութեան...

Եւ մենք ուրախ ենք այդ փոփոխութեամբ: Ժամանակ է, գերագոյն ժամանակ: Եթէ նա մի 15 տարի սրանից առաջ տեղի ունենար, — տարակոյս չը կայ, որ մեր ընդհանուր հայրենիքը այսօր բոլորովին այլ պատկեր կունենար:

Կուլիւր այդպիսով դառնում է նշանաբան: Կրօնով տոգորւում է ոչ միայն մասսան, այլ և մտաւոր ղեկավարները: Նրանք չեն խորշում «միջոցներից». ամեն բան լաւ է նրանց աչքում, միայն թէ փութացնէ բռնակալութեան խորտակման ժամը: Ամեն բան լաւ է նրանց համար—և՛ դաւադրութիւնը, և՛ մասսային, արիւնոտ ցոյցերը, և՛ ռուբն ու ատրճանակը: Մինչև օրս նրանք առաքեալներ էին թղթի պրօպագանդի, այսուհետև նրանք քարոզիչներ են բուն, կենդանի գործի պրօպագանդի... Դեպի իրականութիւն, կեցցէ՛ր եւսլիզվը...

Այդ փրկարար մետաֆորաօգի մէջ թիւրքական շարժման իդէօլօգները սովորում են տիեզերական էօլիւցիայից ու պատմութեան փիլիսոփայութիւնից նաև մի այլ բան: Կրօնը իւրացնում են ոչ միայն կուլի, այլև նրա լրացուցիչ համերաշխութեան օրէնքը: Եթէ բնութեան և հասարակութեան մէջ թագաւորէր միայն, ինչպէս ասում են, «կուլի բոլորի ընդդէմ բոլորի» — դա կը լինէր մի զարհուրելի, դժոխային բաօս, անէութիւն: Բայց կան ամեն տեղ, և անսնական տեսակների և մարդկային համախմբումների մէջ, շահերով նմաններ, որոնք միանում են, որպէս զի կարողանան աջողութեամբ կուլել ու յաղթանակել:

Համերաշխութեան այդ օրէնքը, որ համազօր է կուլի օրէնքին, ցոյց է աւելիս իր յարաձուլ զօրութիւնը մարդկային հասարակութիւնների զարգացման ընթացքում, ուր գոյութեան կուլի զոհերը, — համայն աշխարհի իրաւազուրկ, աշխատաւոր բանակները — փոխանակ ընկճւելու արտօնաւորեալ «հզօրների» հարուածներից, կազմակերպւում են ներկայումս ի մի յաղթական ու ներդաշնակ ամբողջութիւն և պատրաստւում են մեծ ապագայի նաւաման համար: Ահա թէ որպիսի հրաշքներ է գործում համերաշխութեան օրէնքի ոյժը... Ամեն մի բռնութիւն պատմութեան մեանհամեմատ աւելի է տեւել, քան կարող էր տեւել—և դրա պատճառը լոկ համերաշխութեան հրաշագործ ոյժի բացակայութիւնն է եղել բռնակալութեան զոհերի միջև... Որքան տարրական, դիւրամբունելի ճշմարտութիւններ խոյս են տեւել դարերի ընթացքում ժողովուրդների ու նրանց մտաւոր առաջնորդների ըմբոստութիւնից և որքան դրանից քաջալերել են բռնաւարները... Եւ գուցէ ոչ մի տեղ, երկրագնդի ոչ մի անկիւնում այդ սարսափելի իրողութիւնը չի արտայայտել այնքան աւերիչ հետեւանքներով, ինչպէս մեր երկրում: Այդտեղ, անշուշտ, ցեղական տեմպերամենտը և մանաւանդ ազատագրական աւանդութիւնների բացակայութիւնը մեր դրացիների մէջ, խաղացել են իրենց ողբալի դերը... Հարկաւոր եղան անթիւ անհամար զօհեր, մասսային բուն ըմբոստացումներ ամբողջ ասիական արեւելքում, որպէսզի օսմանեան շարժման ղեկավարները սթափուէին իրենց լէթարգիական քնից, որպէսզի նրանք հասնէին բուն յեղափոխական գիտակցութեան և ընդունէին կուլիւր, իբրև ազատութեան գերագոյն միջոց: Հարկաւոր եղան նոյնպիսի արեան հեղեղներ և մօտ 20 տարւայ կոչ ու յորդոր հայ յեղափոխական մարտիկների կողմից, որպէսզի մեր դրացի մուսուլման համայնքը, յանձին իր կրթւած ու առաջադէմ պարագլուխների, զգար, վերջապէս համերաշխ կուլի բարիքները, հայ-մահադական գործակցութեան անհրաժեշտութիւնը:

Ուշ քան երբէք... Եւ այս դէպքում ևս, թւում է

Թէ պարզ ամբոխն էր, թիւրք աշխատաւոր ժողովուրդն էր, որ կանխեց իր շէֆերին, ինքն առաջինը հնչեցնելով համերաշխութեան քարոզը:

Այսօրւայ մեծ, ուրախառիթ նորութիւնն այն է, որ այդ համերաշխութիւնը դուրս է գալիս արդէն տեսասական հողից և ընդունում է գործնական արտադրատուութիւններ: Խօսքին հետևում է գործ, և արիւնոտ յեղափոխական գործ: Հայ-տաճկական դաւադրութիւնը, դեռ երիտասարդ, դեռ համարեա խանձարուրի մէջ սկսում է արդէն հալածել բիւրօկրատիայի արիւնարու ներկայացուցիչներին և արդէն իսկ մի բանիսին գերեզման իջեցրեց: Վանում ընդհանուր որոշմամբ սպանւեցին ոստիկանութեան ագենտներ, ինչպէս և թիւրք-հայկական կօմիտէի վճռով տերրորի ենթարկւեց արտասահմանում Վասպուրականի պատուհաս դարձած հոչակաւոր Ալի-բէյը: Այդ գործողութիւնները իրենց փորձութեան, համեստութեան մէջ թերևս աւելի նշանակիչ են, քան ամբոխային յուզումները այլ և այլ կողմերում: Երկու ժողովուրդների գործակցութիւնը,—որոնցից մէկը բախտի բերմամբ աւելի բարձր կուլտուրական նշանակեցնում, աւելի մարզած ազատագրական կուրսով կոչւած է որոշ չափով դաստիարակչի դեր ստանձնելու միւսի վերաբերմամբ—գա մի իրողութիւն է, որ անգնահատելի արժէք ունի երկրի հիմնական բարենորոգման տեսակէտից: Եղած փաստերը գրաւական են, որ այդ գործակցութիւնը գնալով աւելի պիտի զօրանայ, աւելի սերտ կերպարանք պիտի առնէ, Աբդիւլ-Համիդի մակեալէլիզը էլ զուր կը ճգնէ բաժանել երկու տարրերը և նորից գրգռել իր հաւատակիցներին «գեալուրների» դէմ: Երկրի աղը, մուսուլմանների ու քրիստոնեանների լաւագոյն մասը, ուխտել է անսասան համերաշխութիւն գործի պրօպագանդի հողի վրայ և յուսով ենք, որ հայ-տաճկական զինակցութիւնը կը ստանայ շուտով իր գերագոյն սրբագործումը ազատագրական կուրսի գաշտում:

Հ Ա Յ Ա Ս Տ Ա Ն Ի Վ Ի Ճ Ա Կ Ը

Բ Ա Ղ Է Թ Ի Ծ Ր Գ Ա Ն Ը

ԲԱՂԷՇ, Օգոստոս 5

Կուսակալութեան մէջ կատարեալ անիշխանութիւն կը տիրէ, ճամբաները անապահով, թռչունն իսկ անվտանգ չկրնար անցնիլ: Քիւրդերը, օգտուելով դրութեանէն, կը թալանեն անպաշտպան գեղերը և իրար կը գզեն: Չօրքերը խմբովին միայն կը համարձակին ճամբորդել, ոստիկանները առանց զէնքի և հազար ու մէկ դժուարութիւններով կը շրջին զէնքերնին չը կորսնցնելու և քիւրդերու զայրոյթը չը գրգռելու համար: Փոքր պաշտօնեաները կանիծեն իրենց մեծերը որ այս խայ-

տառակ դրութեան մէջ կը շարունակեն պաշտօնի վրայ մնալ: Պաշտօնական գործադուլ պէտք է կրսնն: Պաշտօնեաները կը սարսափին ժողովուրդէն:

Պուլյանըիսի և խլաթի հայ գիւղերը ասպարէզ դարձած են քիւրդ և այլ աւազակներու շահատակութիւններուն: Մայիսէն սադին հարստահարութիւնները այն աստիճանի հասած են, որ հիւպատոսները, հակառակ իրենց համբաւեալ անտարբերութեան, ստիպեցան քննութիւն ընել և հաշուելի կացութիւնը պարզել: Հարկահանութեան խայտառակ սխտէմը, հայապատկան հողերու և արտերու օտարացումը, իսլամ դաղթականներու տեղաւորումը հայ գիւղերու մէջ և հայ գիւղացիներու բռնի տարագրումը քիչ ցնցեցին եւրոպական ներկայացուցիչները: Բաղէշի Ռուսիոյ և Անգլիոյ հիւտատոսները, իրենց դեսպաններու հաւանութիւնով, նոր կուսակալ Թահիր փաշային ծանուցագիր մը տւին՝ ինչ յօդած է բաղկացած: Առաջին արդիւնքը այն եղաւ, որ հայ գիւղացիին արտօնեցաւ ինք գնելու իր գիւղին տասանորդը: Եթէ այս տարրական բարեփոխութիւնը շարունակուի, հայ գիւղացին կարելի է ազատած համարել իր արիւնը ծծող մէկ ձիւղէն—միւլթէ-գիմէն:

Սղերգի չորս գազաններն ալ գրաւոր ազդարարած են կառավարութեան որ գիւղերու աշարը (տասանորդ) հաւաքելու համար պաշտօնեայ և հարկահաւաք չը դրկեն գիւղերը: «Կառավարութիւնը ո՞ր իրաւունքով մենէ տասանորդ և այլ տուրքեր կը պահանջէ բան չենք տար»: Կը պոռան: Պօճթանի շիբրէ գիւղաքաղաքն ալ «փարս» մը տուրք և ն է ֆէր (զինուոր) չը տալու որոշումը և ազդարարութիւնը ըրած է:

Իմացաք կուսակալ Ֆէրիդին բէզիլ ըլլալով Պիթլիսիցի, զորս դու պատկերեցեր, ծեծփէտ մը տալով կը վերաւորեն զինքը և կսպանեն իրեն հաւատարիմ գործիք եղող հայ գօմիսէր Չէքին, կը թալանեն նաև վալիի տունը: Չինուորներու գնդակով կսպանի ժողովրդէն տաճիկ երիտասարդ մը, որ բաց է բաց կը պոռար թէ պիտի երթայ Ֆէրիդը դաշոյնով շանսատակ ընէ:

Բէզիլ Ֆէրիդը այսպէս հեռագրած է իր սուլթանին. «Ես անմեղ, ժողովուրդը անմեղ, թելագրիչը յայտնի է, գթութեանդ ապաւինած եմ», (թելագրիչը գ. զօրաբանակի հրամանատար Չէքի փաշային կակնարկէ):

Վերջի 4—5 տարւայ մէջ Սղերգի գաւառին մէջ աւելած գիւղերի, սպաննած քրիստոնեաների թիւն է

Գազա	Աւելած գիւղ	Սպաննած անձ
Ղարզան	76	46
Շիրվան	25	15
Էրուհ	36	15
Պէրվարի	23	16
Շարվականերէն	2	16

Սպաննած քրդերի թիւը անհամեմատ աւելի է: Վանայ, Էրզրումի և Պիթլիսի երբեակ կուսակալութեան բարեկարգութեան համար ութ վաշտ զօրքի այս կողմերը գալու զրոյցը կը շրջի: Թողովրդական խլրտուները կազմակերպած մարմինների ձեռքով չը կատարւելուն և չը զեկավարւելուն, կը կասկածիք որ անհետևանք մարին: Գիտակից տար-

բերի սով կը տիրէ: Իսլամ տարրը դեռ բոլորովին չէ բարեշրջած իր վերաբերմունքը գէպի քրիստոնեան:

Չեզի կը շրկենք երեք կտոր պաշտօնական հեռագիրներ թիւքերէն և հայերէն պատճէնները, որոնք իրաց կացութեան վրայ բաւական լոյս կը սփռեն:

Հ Ե Ռ Ա Գ Ի Ր Ն Ե Ր

Վսեմ. Մեծ-Եպարքոսութեան,

Կ. Պօլիս

Մեր նահանգին մէջ գտնուող հաւատարիմ ժողովուրդեան անպատիժ ու վերջին ծայր շփացած-լրբացած աշխրեթներուն ձեռքէն կրած հարստահարութիւններն այլևս վերջին աստիճանի հասած են. սպաննուողներուն թիւ ու հաշիւ չը կայ. քիւրդերուն ամէն ժաման մէջ և ամեն կողմ համարձակ իգործ դրած տեսակ-տեսակ շարագործութեանց երեսէն՝ քրիստոնեաները այլևս իրենց կեանքին, հողին, ինչքին, պատւոյն տէրը չեն. շարագործները ձամբաները կարած ըլլալուն համար ներածութիւն և արտածութիւն դարձած՝ գիւղորէից բնակչութիւնն ալ քիւրդերու ճնշման տակ իրենց ցանքերն վերցնելու այլևս անկարող են: Այլուր գաղթելու մտադրութիւննին գործադրելու վրայ են:—ՎՅ. կայսեր կամբին հակառակ եղող քիւրդերուն այս արարքներն արգելելով հանրութեան անգործութիւնը վերահաստատելու շուտափոյթ միջոցի գործադրութեան համար կայս. անվերջ գթութեանց ապաւինելով՝ ի դիմաց ժողովրդեան ձեր վսեմութեան հրամանին կըստպասենք:

Ասորց պատր. Փոխանորդ ձայնց առաջնորդ Սղեղի կայսրիկաց Եպիսկոպոս

Տրապիզոնի կուսակալ Վսեմ. Թահիր փաշային, Բաղէշ

Համեստ ժողովուրդին կրած հարստահարութեանց և այլ պարագայից մասին արգարութիւն իգործ գրելու համար՝ յունիս 18 թուականաւ Բարձր. Դրան բաշլած մեր հեռագրէն ցարդ որևէ արդիւնք չ'երևցաւ. ժողովուրդն անվերջ կեղեքումներէն վերջին ծայր յուսահատած՝ անգործութիւնն ալ վրդոված ըլլալուն՝ դեռ գաղթելու չը ձեռնարկած հարկ եղած միջոցներուն գործադրութիւնն ձեր գթութեան ապաւինելով կը խնդրենք:

Ստորագրուք իսկ (տպել)

Վսեմ. Մեծ-Եպարքոսին.

Կ. Պօլիս

Կայսերական կառավարութեան երկիրներու օրըստօրէական յառաջիմութիւնն երբ պարծանքով կը դիտէինք, ցաւ է մեզ յայտնել թէ կարգ մը պաշտօնէից երկրին յառաջադիմութեան և Աստուծոյ կամաց, հակասակ ընթացից մէջ գտնուելուն պատճառով, մեր կուսակալութեան ամէն կողմերն տակաւ առ տակաւ աւրւեցան և ներկայ վալիին անկարգ ղեկավարութեանէն բու և ագռաւի բնակավայր դարձան: Կուսակալութիւնը

կազմող երեք գաւառներէ մին՝ Սղեղի գաւառին 20 տարի առաջ դիւրութեամբ գանձուող 80000 ոսկիի հասոյթը, այսօր դժարագանձելի 20000-ի իջնելուն պարագան եթէ լուրջ նկատողութեան առնելի, կուսակալութեան տազնապի աստիճանը կրնայ մակաբերել:—Այս տագնապալի վիճակը «անուշ տեղ կապելու» դրութեան՝ էն հասարակ ոճրագործին նկատմամբ ի գործ դրելէն և պաշտօնէից թուլութեանէն և պատժոյ արժանի եղողներուն վայել պատիժը չը տրուելէն յառաջ եկած ըլլալու է, որ այսօր կուսակալութեան ամեն կողմ գտնուող էն հասարակ աշխրեթն ալ ապստամբելով՝ նոր զօրքերու հաւաքման և ոչխարահամարի ու մարդահամարի գացող պաշտօնեաները կը ծեռեն, կը խայտառակեն և իրաց անգործութիւնը վերջնապէս հանդերձ իրենց այս ընթացքը պարզ յանցանքի աչքով կը դիտուի, որուն համար կուսակալութեան ամէն անկեան մէջ ապահովութիւնն ու խաղաղութիւնը վերցւած, ձամբաները կարւած և ծայրաստիճան կործանուած ու քայքայուածի նշաններն ծայր տալ սկսած են: Քիւրդերը շփանալով ապերախտ դարձած են. այդ ատիւնները զսպել, հնազանդութեան բերել և երկրին անգործութիւնը վերահաստատելը փոքր ձեռնարկի մը կը կարօտի, նոյնիսկ այսօր կուսակալութեան կեդրոնին մէջ տեղի ունեցած այդ անտեղութիւնն ասոր հետ կապակախուած ունի Եթէ ժողովուրդը շուտով չը փրկուի եթէ իրենց շահու շրջանակը լայնցնելու գծով նպատակով զէնքով դէմ-դէմի կայնած այդ աշխրեթներն ու հրոսակախմբերը չը պատժուին շուտով, նոյնիսկ արդի խեղճ ու կրակ վիճակն ալ իսպառ կը խաթարի, անտարակոյս: Ժողովրդեան այս վիճակը իր աչքով տեսած և բարեոքելն իրեն կէտ-նպատակի ըրած մեր նահանգին կառավարիչ՝ Հիսամ-է-տ-տին փաշան կուսակալութեան կողմէ չը լսելուն համար, արտօնութեամբ 3—4 օր առաջ ասկէ հեռանալու պարագան նւաստիս յայտնած ճշմարտութեան զօրաւոր ապացոյց կրնայ ըլլալ:—Ուստի կայսերական միւս կուսակալութեանց վայելած հանգստութեան և երջանկութեան Բաղէշի կուսակալութիւնն ալ մասնակից ընելու միջոց ձարեն վաղընդփոյթ որուն գործադրութիւնը և արդի տագնապալի դրութեան բարձուը խոնարհաբար կը խնդրուի:

1323, Յունիս 12 Բաղախապէ Սղեղի Լ.ՊՏ-ԻԻԼ-ԻԿ, 22.Պ.Գ

(Սոյն հեռագրերուն պատճէններն Բ. Գրան Ա. Կարսուղարի եւ Ներին գործոց նախարարին եւս ուղղած են):

Սղեղի, Սեպտ. 2

Բաղէշու կուսակալութեան մէջ տիրող անիշխանութեան աշխարհակեր հետեւանքները օրըստօրէ սուր հանգամանք կ'առնեն: Կառավարութիւնը իր անգործութիւնը խոստովանելով, միջոց մը դադարեցաւ բողոքագիր-աղերսագրեր ընդունելէ: Ամէն դիմողին «սպասէ քիչ մը» ըսելով ձամբու կը դնէին: Վերջ ի վերջոյ ժողովուրդը քիչ մը ահաբեկելու համար՝ ութ թապուր զօրք կուգայ երկիրը խաղաղացնելու՝ տարածայնութիւնը մէջաեղ ձգեցին: Ժողովուրդը թուրք կառա-

վարութեան ու զօրքին ոչնչութեան վրայ հաստատ գաղափար ունենալուն՝ չ'ազգւեցաւ ու կառավարութիւնը տարաձայնութիւնը ուժեղացուց ըսելով, որ թեթեւաբար զօրքին հրամանատարները եւրոպացի են, որոնք պիտի գան, պիտի պատժեն, պիտի կախեն, որովհետեւ Լահէի ժողովը այսպէս է որոշեր վեց կուսակալութեանց համար՝: Եւրոպացիի, Լահէի ժողովին անուններ լսելուն 10—15 օր հանդարտեցան, մինչև որ Թահիր փաշան Բաղէշ հասաւ իր պաշտօնին գլուխը անցնելու և ըստ սովորութեան, Մէքթուպ ձիին Սղերդ զրկեց որուն հետ միւթէսէրիֆին փոխանորդը և քաղաքապետը Պոհթեան գացին, որ ըմբոստութեան ցայտուն ապացոյցը տւած էր—աղաները իրարու հետ, կառավարութեան հետ հաշտեցնելու և զօրքերը հաւաքելու համար: Մինչ այդ աղաները հաշտութեան կատակերգութիւնը կը կատարէին, անդին ձիգրէի մօտ քիւրդերը կը վառեն քաղղէացուց երկու եկեղեցի, որոնց բոցերի մէջ 1 քահանայ, 1 կին, 10 այր և մանուկներ մոխիր կը դառնային:

Բէնձինար և Աշիթան աշիրէթներու մէջ երկու եւրեք օրէ իվեր բուռն ընհարուսներ տեղի կ'ունենան. կառավարութիւնը բնաւ չը հետաքրքրուի, իր գոյութիւնը չի կրնար հաստատեր:

Միայն քրիստոնեաներէն տուրք կը հաւաքուի, թուրք ժողովուրդը անասելի լուսանքներ ու խայտառակութիւններ կը թափէ հարկահաւաքներու գլխին ըսելով «ամչցէք ձեր ո՞ր գործին համար տուրք կը պահանջէք, անամօթներ»: Ասկէց երկու օր առաջ տաճիկ Հաճի մը իր բանտարկւած տղուն պատճառով կառավարութեան պաշտօնատունը ներկայանալով կ'ըսէ. «Անասուածներ, անամօթներ, զրպարտիչներ, հերիք է ձեր ըրածները, եթէ ձեր տան, ձեր ընտանիքին օգտակար անհատներ եղած ըլլալիք, չէիք հաւաքուեր դժոխքի, սատանաներու այս բունին մէջ»:

Այսօր Սղերդ նոր միւթէսէրիֆ մը եկաւ, ժողովուրդն ալ նոր պաշտօնէէն բան չի յուսար: «Բարով չը գար միթէսարիֆը, եթէ լաւ մարդ մը, կուշտ մարդ մը եղած ըլլար, ինչ գործ ունէր հոս», կը տրամաբանէ ժողովուրդը:

Գիւղերի աշարը ըստ հին դրութեան ծախեցաւ, թէև նոր դրութեան մը ձայնը ելաւ, բայց առաջիկայ տարւան համար յետաձգեցաւ կ'ըսուի:

Քիւրդ և տաճիկ ժողովուրդը այս անգամ ալ թափանցելով կուսակալութեան խայտառակութեան՝ որոշած է իր սանձարձակ գործունէութիւնը ծայրագոյն աստիճանի հասցնել:

ՄՈՒՇ, Սեպտ. 3

Տեղիս առաջ տեղապահ Էլլիտիրէմեան կորին վարդապետ, տարի ու կէս է, պատուհաս եղած էր Տարօնցիներու գլխուն և հակառակ ժողովրդի մշտակի բողոքներուն Օրմանեան այդ վարդապետ օլաճախը ետ չը կանչեց Մուշէն:

Ժողովրդին զգւանքը լեցած էր արդէն, բայց Էլլիտիրէմեան, շնորհակալութեան և երակտագիտութեան իր գարշելի հեռագրով, որ զարկաւ սուլթանին, պատշաճութեան ամէն սահմանները անցուց, հետևաբար իր

շուրջը ալեկոճուող ասելութիւնը զգալով մեկնեցաւ կարին:

Գէորդ Չավուշի և իր ընկերներուն Սուլուխի մէջ կուէն յետոյ, դաշտի 8—10 դուղեր կողոպտեցան, և սպաննեցան անմեղ աշխատաւորներ: Համիդ այդ դէպքին ազդեցութիւնը կոտորու և այդ առթիւ հիւպատոսներու տեղեկագիրը ջրելու և խօգտութիւններ լրան նստելու համար, Մուշի միւթէսարըֆին հրամայեց որ հայոց առաջնորդին ստորագրութիւնով հերքու մը հեռագրի պատաս քաշան իսկոյն այդ մշտով հեռագիր մը խմբագրելով, կը կանչէ Էլլիտիրէմեան վարդապետը և Ղանդ քահանան, որոնց կը կարդայ իր խմբագրած հեռագիրը: Այդ դաւաճանները լսելով հեռագրի պատճէնը, կը բացադանչեն չէօք ալա, չօք էի տիր, փաշամ, վարդապետը նոյնիսկ յափշտակւած, իսկոյն գրպանէն կնիքը հանելով կը կնիքէ հեռագիրը և կը յանձնէ փաշային:

Երկու օր յետոյ շուշ կելլէ որ շնորհակալութեան հեռագիր շրկւած է պալատ Թուառական կղերականները չեն կրնար ծածուկ պահել իրենց ըրած դաւաճանութիւնը և անպիտան Էլլիտիրէմեանը կեղծ լացով իր կերած ապուրը կը խոստովանի խառն ժողովի ներկայութեան: Սասնոյ և դաշտի կիներ զինք կանխեն և վրան կը յարձակին, առաջնորդարանէն կը վաճարեն, դաւաճանը կերթայ քանի մը օր որբանոց կապաստանի, ապա Բաղէշի կուսակալի հովանաւորութեամբ կարին փոխադրելու հրաման կը տրուի:

Ահա այդ հեռագրին բովանդակութիւնը «Քանիքանի տարիներէ ի վեր կայսերական գաւառներու խաղաղութիւնը վրդովող, հայ երկրագործ ժողովուրդը կեղեքող ու սպաննող, միամիտ ժողովրդին ուսասնականութեան հրաւիրող և ստիպող, հայ աղջիկներ առևանգող, ժողովրդեան Ամերիկա գաղթելու միակ պատճառ եղող Գէորդ Չավուշ ըսած աւազակին ու իր ընկերներու կեանքը ջնջւած ըլլալով, կայսերական գաւառները, սուլթանի խաղաղասէր ու հայրական խնամքին ներքև սկսան բարւոք կացութեան վերագաւաճումը: Աւաճառականութիւն և երկրագործութիւն ամէն բան նախանձելի վիճակ մը ունի և հայ ժողովուրդը կաղթել յարաժամ օսմ. բաջարի զօրքերուն կեանքին և արևշատութեան, որ շատ իմաստուն և խելացի կերպով, առանց ուէ մէկու կեանքին, ինչքին ու ստացւով, առանց ուէ մէկու կեանքին, մինակ աւազակներու և ձեռքին վնաս մը հասցնելու, մինակ աւազակներու և ձեռքին աշխարհին վերցնելու փութացին և այլն և այլն»:

Դ Ր Օ Շ Ա Կ

ԽԱՐԱԵՐԻ, Սեպտ. 20

Ակնի և շրջակայից գրութիւնը սարսափելի է, շունը տէրը չձանձնար, կատարեալ անիշխանութիւն կը տիրէ գինւորները, մասնաւորապէս քիւրդ զինւորները, ամէն օր տանեակներով կը ձգեն կը փախին, իսկ թիւրք զօրքերը կը հակառակին պատերազմի քալել Տէրսիմի վրայ: Կը լսուի թէ Զէքի փաշան, Երզնկայէն 6 վաշտ զօրքով, 4 թնդանօթով և 50 բեռ բարիւղով արշաւանք գործածէ Տէրսիմի վրայ: Առաջին օրւայ կուէն

սպանւած են 32 զինուոր և 4 յիննապետ: քրդերը կորսնցուցած են 4 հոգի բայց ամենամեծերէն. Պեքօ աղան սպանւած է: Այս առթիւ այդ պատերազմին մասնակցող զինուորները ստացած են շքանշաններ. նէֆէրը տասնապետ, տասնապետը յիննապետ, չավուշ եղած են:

Քանի մը օր առաջ Ակնի մօտերը մէկ փոլիս կօմիւսէր քէլէկով Եփրատի վրայէն ճամբերդած միջոցին իր ընտանիքով բիւրդերը կը բռնեն, և կողոպտելէ յետոյ լաւ մըն ալ կը ծեծեն և երեսը թքեն:

Քիւրդերը կը գրաւեն նաև շատ մը ջորիներ, ըսելով, — մեզի այժմ թէ դրամ պէտք է թէ ջորի, մենք պատերազմ ունինք, դրամը վառօդի և ջորիները բեռներու տեղափոխութեան համար:

Ակնայ գաւառի ժողովուրդը անպաշտպան վիճակի մէջ է: Թիւրք ամբօնը, յուսահատած իր կառավարութեանէն, կսպառնայ եւրոպական հսկողութիւն պահանջել:

*

Ակնի հրդեհի մասին հետեւեալը կը հաղորդեն.

Օգոստոս 30-ի գիշերը, թրքական ժամը 4-ին, մէկ թիւրքի, Միւտրիս Էֆէնդիի տունէն հրդեհ ծագելով կայրին 28 թիւրքի և 3 հայու տներ, 216 խանութ և կառավարական բոլոր շէնքերը. — խօնախը, դատարանը, ոստիկանատունը, փօստ-հեռագրատունը, թաղապետանոցը, երկրագործական պանքան, զինուորական դեղարանը, բանար, բացի մէկ փոքրիկ զօրանոցէ: Չորս ժամաւ մէջ բոլորն ալ հրոյ ճարակ եղած են. փնասը կը հաշուեն մէկ միլիօն երկու հազար ֆրանք: Հայերուն փնասը 10⁰/₀ է, յոյներինը 5⁰/₀, մնացածը թիւրքերուն է: Խանութների ապրանքները կարելի կըլլայ ազատել բացի մէկ քանիէն:

Հայերը նախապէս կարծեցին թէ 96-ի դէպքին կրկնուած է, ինչպէս նաև թիւրքերէն շատերը, որովհետև նոյնպէս գոռուժ գոչուժներով և հրացանաձգութիւններով կը թնդար բաղաբը:

Հրդեհի միջոցին Ակն գտնուող 80-ի չափ տերսիմցի քրդեր, մասնաւորապէս թիւրքերու խանութները կոտորելով թալանի տւած են, որով թիւրքերու և քիւրդերու յարաբերութիւնները լարւած են. իսկ հայերու սահմանը անփորձ մնաց՝ որովհետև հայերը մինչև վերջ հսկեցին իրենց խանութները և երբ կրակը հայերու շուկան անցաւ, արդէն ասոնք իրենց ապրանքները ապահով տեղեր պարպած էին:

Այրած շէնքերուն մեծ մասը գրեթէ թիւրքերուն են, մօտ 80 խանութ վագրֆին կը պատկանէր, 45 խանութ և 4 տուն Խաղնատար օղլի Մուստաֆային:

Հրդեհի գործին մէջ մասնաւոր կանխամտածութիւն մը տեսնել ուզեցին, և նոյնիսկ կասկածով ձերբակալւած են կարգ մը հայեր, բայց այժմ ազատ ձգւած են: Շատ թիւրքեր ալ Ալլահի պատիժը կը համարին:

Տերսիմի քիւրդերը Ակնի գաւառին մէջ պլան թալան կընեն: Մինչև օրս 32 թիւրք գիւղեր թալանած և անասունները տարած են: Տարած են նաև երկու հայ գիւղերու անասունները, մէկունը ետ առնւած է 90 ոսկի փրկանք տալով, իսկ միւսէն՝ մէկ մասը միայն առնւած է: Քիւրդերը ցարդ տարած են 175 ձի և ջորի և սպաննած են 6 թիւրք իսկ 11 զինուոր ինկած են կուլի մէջ: Քիւրդերը գրաւած են զինուորներու

մաւզէր հրացանները և փամփուշտները: Փամփուշտներուն մանաւանդ խիստ կարևորութիւն կուտան, ուր գտնեն կը յափշտակեն:

Օգոստոս 12-ին Ակնէն 4 ժամ հեռու Բազար Թաշի ճամբուն վրայ Տէմիր Մաղարայի առջև, քրդերը կարաւան մը զարնեն և կը գրաւեն 42 ջորի և 2000 ոսկիի ապրանք, գնդակահար կսպանեն Իպրահիմ և ԱՏմէդ Ֆէյլի անունով ջորեպանները: Թիւրքերուն մէջ առհասարակ կարծիք կայ թէ քրդերուն հետ ֆէրա-յիներ կան. բիւրդը մարդ չսպաններ, կըսեն, ֆէրային է որ կը զարնէ, և ատոր համար ստսկում մը ունին — Գողցւած ջորիներու տէրերը 250 ոսկի տարած են ջորիները ետ բերելու համար, բիւրդերը թէ ոսկիները կառնեն և թէ ջորիներն ալ չեն տար: Թիւրքերը լաւով կարին հիւպատոսներուն կը դիմեն:

Նոյն գրութիւնը կը տիրէ նաև Չմշկածակի մէջ ուր ժողովուրդը, հայ և թիւրք միասին, կոխելով խօսնախը դուրս կընեն գայմագամը և մալ միւտիրին և կառավարչատան դռները կղպելով բանալիները կը պահեն: Շուկային մէջ ժողովուրդը գրգռւած կը պօռար, «բըր դուր մեզ պաշտպանելու ու կառավարելու կարող չէք, մենք ալ ձեզ չենք ճանչնար, դուրս կորսեցէք»:

ԲՈՆԱԻՈՐ ՊԱՇՏՕՆԵԱՆ

ՎԱՆ, Սեպտ. 17

Ալի բէկը հեռացաւ անտեսապէս արիւնքամ ընկէ յետոյ ամբողջ ազգաբնակչութիւնը, մասնաւորապէս հայերը, որոնք պարտք-սալաֆի տակ քանդակեցան: Քաղաքացին ալ գիւղացին ճակատագրին ինկաւ: Հարկահաւաքութեան դժոխային սիստէմէն, հալածանքէն ու ճնշումներէն զերծ չը մնացին նաև թիւրքերը, որոնց մէջ հետզհետէ կը շեշուի սպառնացող գայրոյթը: Ենթադրուած են սկսած են գաղտնի յեղափոխական ժողովներ ընել:

Ետեւետեւ դուրս եկող հայերէն և թիւրքերէն յեղափոխական թռուցիկներու վրայ, կառավարութիւնը խտացաւ, միւս կողմէ ճնշումները աւելի կը մտրուկեն յեղափոխական ոգին թիւրքերուն մէջ, որոնք հաշտ և սերտ յարաբերութիւն կը պահեն հայերուն հետ:

Գիտակից թիւրքերուն մէջ սկսած է յեղափոխական հոսանք, բաւական թիւրքեր ձերբակալւած են իբր յեղափոխականներ: Աղթամարի և Վարագի կռիւներ, Այգեստանի թաղերու հատուկտոր ընդհարումներ, փոլիս Սահակի, Արմենակի, Շապապի և այլ տեւորներ, պաշտօնեաներուն զգացնել տւին իրենց կեանքի արժէքը:

Այս և ուրիշ կարգ մը երևոյթներ բոլորովին վարկաբերկ ըրին Ալի բէկը, որ հակառակ իր և իր սիրելիներու և պնակալէղներու գերագոյն ջանքերուն, պաշտօնանկ եղաւ ժողովրդի և զինուորներու նախաձեռնութեամբ եղած բողոք—ցոյցին: Այգեստանի և Քաղաքամիջի ամբողջ խանութները երեք օր փակ մնացին: Ժողովրդի այդ խաղաղ ցոյցին չը մասնակցող խանութներն ալ զօրքերու կողմէ կը փակուէին: Վերջապէս ժո-

դովորողը յաղթանակեց: Ժողովրդական այդ պայանա-
ցող ալիքներուն առջև Պոլսէն հեռագիր եկաւ, «Ալի
բէկ շուտով ճամբայ թող ելնէ, իսկ անոր տեղ պիտի
պաշտօնավարէ Պաշգաւէի միւթէսարը՝ մինչև նոր
կուսակալի հասնիլը»:

Սեպտ. 15-ին շաբաթ, Վանէն մեկնեցաւ հրէշ կու-
սակալը: սուլթանիզմի մարմնացումը, հետը տանելով
ամբողջ Վասպուրականի ժողովրդին պժգանքն ու ա-
նէծքը:

Ն Ա Մ Ա Կ Կ Ի Լ Ի Կ Ի Ա Յ Է Ն

Հոկտեմբեր 3

Անցեալ ձմեռ, գարնան մօտերը, Զէյթունի զօրանո-
ցին մէջ վարակիչ հիւանդութիւն մը առաջ եկաւ.
զինւորներէն օրական 5 և յետոյ 10—15 հոգի կը
մեռնէին, այնպէս որ գայմանգամը և բարձր զինւորա-
կանութիւնը գլուխին կորսնցուցած ահ ու դողի մէջ
ինկած էին: քննութիւն կատարելու և հիւանդութեան
առաջքը առնելու համար հրաւիրեցան բժիշկներ,
մինչև իսկ Պոլսէն մասնաւոր բժիշկներ եկան գործը
քննելու համար: Բոլոր բժիշկները միաբերան կը հաս-
տատէին թէ զինւորներու խմած ջուրը թունաւորուած
էր: Նախապէս Զէյթունի հայերու վրայ ձգեցին իբրև
մասնաւոր նպատակով մը կատարուած գործ: Այս վա-
խի ու սարսափին տակ՝ զէյթունցիներու կողմէ զօրա-
նոցին վրայ յարձակումի մը երկիւղ կրելով՝ զօմանտա-
նը հեռագրով կը պահանջէր անյապաղ նոր զօրքեր
ճամբայ հանել Մարաշէն, Ալպիստանէն և Այնթա-
պէն, իսկ մինչև նոր զօրքերու առաքումը ամբողջ զին-
ւորական հրամանատարութիւնը գիշեր ցերեկ բուն ու
հանգստութիւն չունէր: Բժիշկները վերջապէս, հայե-
րու վրայ ձգւած մեղադրանքի կասկածը փարատեցին,
և հաստատեցին որ զօրանոցի մէջ բացւած ջրհորին
մէջ գոյութիւն ունեցող տեսակ մը հանքային բաղա-
դրութենէն առաջ եկած էր այդ մահառիթ հիւանդու-
թիւնը:

Այժմ ամէն բան վերջացած է, մեռածները ազա-
տեցան, իսկ հիւանդները փոխադրեցան հոս հոն և
անոնց տեղ հաստատեցան նոր զօրքեր: Առաջ որ 1000
զինւոր կար, այժմ 1400-ի բարձրացաւ: Ասոնց ար-
գիւլած է հորերի ջուրը գործածել, մինչև որ պէտք
եղած մաքրագործումը կատարել կամ զօրանոցի մէջ
դրսէն ջուր առնել: Գօմանդանը և իր պաշտօնակից-
ները ատկէ իվեր հանգիստ ու անվախ կը քնեն:

Մարտի սկիզբները սկսաւ նոր զինւորներու գո-
ւան (բւէ) քաշիլ: Մարաշի թուրքերը՝ իրենց հետ
միացած ուրիշներ որպէսզի գուրանները քաշւած նոր
զինւորներ չը հաւաքին և չը կանչին, հետեւեալ նեն-
գամութիւնը կը մտածեն: Կորոշն տեղին կեդրոնա-
կան մեծ մզկիթին մէջ հրդեհ. ձգելու փորձ մը ընել
և հայերուն վերագրել և այդ բանը պատրակ բը-
նելով զինւորութեան չը գնալ կորոշն ու կընեն: Նա-
խապէս դիւրավառ և շուտ մարող նիւթեր բռնկցնե-
լով բանի մը տեղերէ կը ձգեն մզկիթին մէջ և իսկոյն
աղաղակ կը փրցնեն թէ հայերը մզկիթը կը վառեն
և այն: Ասոր վրայ, գիշերով, ամէն մարդ, ինչպէս նաև

զինւորները դուրս կը թռին հրդեհին վայրը և կը
մարեն:

Ոստիկանութիւնը քիչ յետոյ հրդեհին հեղինակնե-
րը գտնելու համար կսկսի հայերը ձերբակալել և
բանտերը լեցնել, իսկ թուրք խուժանը գրգռուած կըս-
պառնար հայերը կոտորել և թալանել: Հայերը ան-
մեղ և անտեղեակ, սարսափահար տուներին փակուած
գամեր էին, չը գիտէին ինչ ընել: Միւթէսարը իր
մօտ կանչելով հայ երեւելիներէն՝ Խրլաղեան և ուրիշ-
ներ խստիւ կը պահանջէ որ հրդեհին հեղինակ հա-
յերը գտնեն և իրեն յանձնեն, հակառակ պարագային
ինքզինք անկարող կը յայտարարէ թիւրքերու գրգռ-
ման առաջքը առնել: Հայերը գլխիկոր ետ կը դառ-
նան, առանց ճար մը գտնելու: Աերջապէս բանի մը օր
յետոյ խնդրին գիտակից բարեսիրտ թիւրք մը, հայե-
րը այս սագնապէն փրկելու համար, գիշերով Խրլա-
ղեանին մօտ կերթայ և խնդրին բուն էութիւնը կը
յայտնէ: Յաջորդ առաւօտ հայ աղաները փաշայի մօտ
գնալով ուր կը գտնուէր նաև յիշեալ թիւրքը, կը
յայտնեն գործին եղելութիւնը և պարագլուխներուն
անունները: Չարագործները կը ձերբակալուին և իսկու-
թիւնը կը հեռագրուի Պօլիս, ուրկէ հրաման կուգայ որ
խնդիրը խաղաղութեան մէջ պահեն և գուրա քաշուած
զինւորներն ալ ազատ ձգուին:

Մ Օ Յ Ի Ա Լ Ա Կ Ա Ն Տ Ե Ս Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Մ Օ Յ Ի Ա Լ Ի Ս Յ Ի Ն Ա Մ Ա Կ Ն Ե ր Ը

Երրորդ մամակ

Շարունակներ մեր զրոյցը այն մասին, թէ ինչպէս
պաշտպանել գործարանական աշխատանքի ներկայացու-
ցիչներին:

Օր չի անցնում, որ այս կամ այն գործարանում չա-
ռաջանայ մի «դժբախտ պատահար». մէկի ձեռքն է պոկ-
ւում, միւսի ոտն է ջարդւում, երրորդի ամբողջ մարմինն
է տրորւում, չորրորդը իսպառ անդամալքծ է դառնում
ու մեռնում: Եւ այդ բոլոր «դժբախտ պատահարները»
կատարւում են սովորաբար գործարանատէրերի անփու-
թութեան շնորհիւ:

Գործարանատէրը մէկ հիմնական հոգս միայն ունի—
քիչ ծախսել և շատ վաստակել: Նրա սիրտը ամ-
բողջապէս գնացել է իր քսակը: Որքան քսակը
աւելի է լցւած, այնքան սիրտը ուրախ է զարկում: Ուստի
առնւազը միամտութիւն է կարծել թէ գործարանա-
տէրերը իրենք ինքնաբերաբար կը հոգան բանւորների
մասին, մարդասիրական զգացումներից: Այն ժամանակ
միայն կարելի է ստիպել այդ ոսկով լի սրտերը արձա-
գանք տալ բանւորների պահանջներին, երբ ցաւազին
հարւածներ կը տաք գործարանատիրոջ քսակին: Գրանից
և պէտք է օգտուել:

Երբ գործարանատէրը կիմանայ որ բանւորների հետ
պատահած ամեն մի դժբախտութեան դէպքում նա
պէտք է զոհաբերի իր գրպանից, երբ օրէնքը կը պար-
տաւորեցնէ նրան վարձատրել այն բանւորներին, որոնք

վնասել են նրա գործարանում, երբ նոյն օրէնքը կը ստիպէ նրան սպառնալի որբացած ընտանիքները այն քանուորներին որոնք սպանել են կամ թէ կորցրել աշխատելու ընդունակութիւնը նրա արհեստանոցում— այն ժամանակ պ. պ. գործարանատէրերը, հանրատէրերը և ուրիշ տեսակ կապիտալիստները ամեն ջանք ի գործ կը գնեն, որպէսզի իրենց մօտ որքան կարելի է քիչ լինեն «գժբախտ» պատահարներ»։ Այն ժամանակ և՛ նրանց մեքենաները կը սկսեն լաւ աշխատել և՛ աշխատաւորներ կը արեն նրանց մօտ աշխատել, որքան հարկաւոր է, և սանգուլները այլևս այնպէս յաճախ չեն խորտակուիլ և թոկերը ամուր կը լինին, յաճախ չեն կարելի։

Այդ բոլորը ինկատի ունենալով մեր ծրագիրը պահանջում է, որ բանուորները սպահնակաբար զժբախտ պատահարներէ կ'ազատուին և իրենց հաշտութիւնը պահպանեն։ Գա կարելի է իրագործել զանազան ձևով։ Օրինակ այսպէս, թող օրէնքը պարտաւորեցնի գործարանատէրերին՝ մտցնել մի յայտնի գրաւակաւ իւրաքանչիւր բանուորի համար, որ մտնում է նրա մօտ ծառայութեան։ Այդ բոլոր մտքուած դումարները կ'իրական բանուորական գրամատիկը։ Այդ վերջինը կը գանձի որոշ մարմնի անօրինութեան տակ մի մարմնի՝ որ կ'ազատուած կը լինի ընտրուած անձերից։ Եւ ո՛հ ամեն մի զժբախտ պատահարի դէպքում այդ մարմինը կ'որոշէ, ամբարդեք վերստուած բանուորին վարձատրութիւն, թէ ոչ, և եթէ տալ որքա՞ն։

Ով որ սպրում է բացառապէս իր ձեռքի աշխատանքով ով որ միայն այն ժամանակ է կուշտ ուտում, երբ շղթայուած է աշխատանքի վրայ— նրա համար չը կայ աւելի ծանր բան, քան հիւանդութիւնը և անաշխատութիւնը։

«Հիւանդութիւն», «անաշխատութիւն» — որքան դառն մտածմունքներ և վիրաւորական զգացումներ են ծնում նրանք աշխատաւոր մարդու հոգում... Այդ կարող է ըմբռնել և ամբողջ սրտով զգալ միայն նա, ով որ իր սեփական անձի վրայ է փորձել թէ ինչ ստել է գրկել աշխատանքից այն ժամանակ, երբ նրա մէջ է իր բոլոր յոյսը և փրկութիւնը, և թէ ինչ ստել է հիւանդանալ այն ժամանակ, երբ պէտք է աշխատել, որպէսզի չը մեռնել քաղցից և չը գիմել մուրացկանութեան...»

Այս կայ և ծերութիւնը, բոլոր «հիւանդութիւններից» ու «անաշխատութիւններից» ամենազարհուրելին, որ անողորմ ձակատագրի պէս հետամուտ է լինում աշխատանքի միլիոնաւոր բանակի ներկայացուցիչներին։ Իրենց ամբողջ դարը նրանք աշխատում են հասարակութեան օգտին, իրենց ամբողջ դարը նրանք արտադրում են շատ աւելի քան թէ ստանում են իրենց աշխատանքի համար. իրենց ամբողջ կեանքի ընթացքում նրանք նպաստում են գործարանատէրերի հարստանալուն։ Բայց ո՛հ գալիս է ծերութիւնը— և նրանց քշում են փողոց՝ «ապրեցէք, ինչպէս կուզէք»։ Ահա թէ որտեղ է թաքնուած ժամանակակից հասարակական կարգերի «արդարութիւնը»։

Ինքն ըստ ինքեան հասկանալի է, որ իշխանութիւնը — նոր, ընտրովի իշխանութեան մասին է խօսքս և ոչ հնի— պէտք է առնէ իր հովանաւորութեան տակ և սպառնալի թէ հիւանդների ու աշխատազուրկների և թէ ծերացած աշխատաւորների գոյութիւնը Այգուստինի և

առաջանում մեր ծրագրի մի ուրիշ պահանջը— սպառնալի ապրել աշխատաւորներին պէտք է աշխատել հիւանդների և ծերութեան հետ։

Բայց ո՞րտեղից վերցնել այդ բոլորի համար փող կը հարցնէք դուք։ Արտեղից վերցնելու անշուշտ նախ հէնց գործարանատէրերից, որոնք սպրում են ու հարստանում բանուորների աշխատանքով։ Իւրաքանչիւր գործարանատէր, համեմատ իր ձեռնարկի ծաւալին և իր ունեցած բանուորների թիւին, պարտաւոր է մտցնել պետական գանձարանի մէջ որոշ տարեկան տուրք։ Այդպիսի տուրքից գոյանում է յասուկ գրամագրուի, որից պէտք է յատկացնեն վարձատրութիւններ՝ հիւանդ ու աշխատազուրկ բանուորներին։

Հիւանդներին ու աշխատազուրկներին սպահնակա միջոցները կը մտնեն գանձարան ոչ միայն գործարանատէրերից, այլ և սահասարակ բոլոր նրանցից, որոնք պատկանում են հասարակութեան ունեւոր գասակարգիին։ Այդ վերջինների ամբողջ բարեկեցութիւնը հիմնած է բանուորների աշխատանքի վրայ։ Գա չի կարելի մոռանալ իսկ ով որ կը մոռանայ՝ օրէնքը պարտաւոր է յիշեցնել նրան գործով և ոչ խօսքով։ Հարկ չը կայ ստելու, որ հիւանդների ու աշխատազուրկների համար մտքուած տուրքը հէնց ինքը գործով յիշեցնել է նշանակում այն անհասանելի համար, որոնք չարագանց վատ են յիշում։

Նոյնը ծերացած աշխատաւորների համար։ «Նոր իշխանութիւնը» չի թողնի նրանց առանց գոյութեան միջոցների, այլ կը սայ նրանց կամ նրանց որբ ընտանիքներին ամսական թոշակ, որովհետեւ իւրաքանչիւրը այդ թշուա աշխատաւորներից գուցէ աւելի մեծ օգուտ է բերել իր հայրենիքին, քան մի 10 դեներալ մէկ սեղ առած, որոնք այսօր վայելում են «հին իշխանութեան» առատածեռութիւնը, և պաշտօնաթող կրած ժամանակ ոչ միայն ունին ինչ որ հարկաւոր է, այլ նոյնիսկ օգուտում են որոշ կոմպոզիցից։ Հէնց միայն այն հանգամանքը, որ ամեն մի ծեր աշխատաւոր իր ամբողջ կեանքն անց է կացրել այնպէս աշխատանքի մէջ՝ իրաւունք է տալիս նրան հասարակութեան խոր յարգանքը վայելելու։ Նոր օրէնքի կամ մի օր, կապիտալիստների քսակը պէտք է վերջապէս, բացի յօգուտ նրանց, որոնք իրենց կոշտացած ձեռքերի աշխատանքով լցրել են այդ քսակը...»

*

«Գիտութիւնը ոյժ է»։ Գա, իհարկէ, ճշմարտութիւն է։ Գիտութիւնը աւելիս է ոյժ և որովհետեւ նա ոյժ է տալիս, գիտունները և հարցները վաղուց ի վեր ձգտել են իրենց ձեռքում պահել գիտութիւնը և միւս կողմից ձգտել են հեռացնել անպէտք ու անուստից— այսինքն ժողովրդական մասսաներին— այդ գիտութիւնից։ Այդպէս է եղել բոլոր ժամանակներում. այդպէս է և ներկայումս։ Այդ իրողութիւնը գանձում է հէնց տիրապետութեան հիմքում։ Ով որ իշխում է, տիրապետում է, նա ուզում է ամբողջնել իրեն և տիրացնել հարստակին, ճնշածին Իսկ ով ձգտում է ընդհանուր կրթութեան, լուսաւորութեան՝ նա պէտք է կոխ մղէ ամեն տեսակ տիրապետութեան դէմ... Արատութեան միջոցով դէպի լուսաւորութիւն։ Արատ պետութեան մէջ միայն ժողովուրդը կարող է լցայ կրթութիւն ստանալ։

Միայն այն ժամանակ, երբ այդ ժողովուրդը կը նւաճէ քաղաքական իշխանութիւն, նրա համար կը բացուին գիտութեան դռները: Առանց ժողովրդի իշխանութեան չը կայ նրա համար լուսաւորութիւն: «Գիտութիւնը ոյժ է, ոյժը—գիտութիւն»:

Այդպէս էր յայտարարում Գերմանիայի բանւորական կուսակցութեան պարագլուխներէից մէկը, նշանաւոր Լիբկնիստ Այդ սողերի մէջ իւրաքանչիւր խօսք ճշմարտութիւն է: Մեծ է ճշմարտա չէ, որ աշխատաւոր ընդհանրութիւնը այն ժամանակ միայն լիօրէն կ'օգտուի գիտութիւնից, երբ նա ամբողջ ոյժը իր կողմը կուենեայ, երբ այսօրեան կապիտալիստական պետութիւնը կը փոխարինուի ազատ աշխատանքի պետութեամբ: Բայց մենք ասել ենք արդէն և նորից ընդգծում ենք, որ գէպի ապագայ աշխատաւոր, սօցիալիստական պետութիւնը տանող ճանապարհի վրայ մեզ անհրաժեշտ է մտնել կեանքում մի շարք խոշոր բարենորոգումներ, կամ ուրիշ խօսքով, անհրաժեշտ է իրագործել նւազագոյն ծրագիրը: Այդ բարենորոգումները պէտք է վերաբերին և ժողովրդական լուսաւորութեան Այդակը առաջին կէտն է ընդհանուր ու ձրի կը թուէ և նա հարցը, որ նոյնպէս մեր նւազագոյն ծրագրի պահանջներէից մինն է:

Նոր օրէնքը՝ ընդհանուր գրագիտութեան մասին՝ հնարաւորութիւն կը տայ աշխատաւորների պաւսակներին մնայ գարնանը օրինակ 8 տարեկանից մինչև 16 տարեկան: Այդպէս կը թուէ ուսուցիչների ղեկավարութեամբ նրանք կը ծանօթանան գիտութեան գիտութիւնների ընդհանուր հիմունքների հետ: Նրանց հետաքրքրութիւնը գէթ մասամբ գոհացում կը ստանայ և բանականութիւնը առողջ սնունդ: Երեկանները ձեռք կը բերեն ճիշտ հասկացողութիւններ բնութեան մասին, այլապէս երկիրների պատմութեան ու ժողովուրդների կենցաղի մասին: Բայի գրանից նրանք կ'իրացնեն և այնպիսի գիտելիքներ, որոնք կ'օգնեն նրանց և իրենց ապագայ աշխատանքի մէջ: Մի խօսքով նրանք կ'անք կը մտնեն արդէն ոչ իրեն անձար ազէաներ, ինչպէս մտնել են մեծ մասամբ նրանց հայրերը, և որ առանձնապէս կարևոր է, նրանց գրեւոր այլևս լցած չի լինի ամեն տեսակ յիմարութիւններով, որոնք այնպէս հեշտութեամբ իւրացնում են մտքն ու մտահաւաս մարդկանց շրջանում ապրած երեկանները:

Ինչ վերաբերում է տարիքաւոր աշխատաւորներին, նրանք նոյնիսկ ութամեայ աշխատանքի միջոցին՝ միմիայն երեկոնները պիտի ունենան ժամանակ մտաւոր պարապմունքների համար: Առտի նրանց համար պէտք կը լինի հիմնել յատուկ իրիկեան կուրսեր, կամ բանուորական համալսարաններ: Այդպէս անկասկած, աշխատաւորները կը համախմբուին, որպէս գիտութեան խիստ տանջարի մէջ, որ կարող է յարկեցնել նրանց ուսման ծարաւը: Այդպէս ուսումը կը լինի ձրի և, հասկանալի է, ոչ մի ճշուում չի կարող լինել պարապմունքների ընտրութեան մէջ:

Մակայն միմիայն բանւորական համալսարաններով բաւականանալ չի կարելի ճիշտ է, ուսուցչի կամ պրօֆէսորի կենդանի խօսքը կարող է շատ բան տալ սովորողներին: Արդէսպի նրանք կարողանան լրացնել իրենց գիտելիքները, որպէսպի ծանօթանան այն բոլորի հետ,

որ կատարում է և կատարել է այս աշխարհում, հարկաւոր են գրքերը, հարկաւոր են լրագիրներն ու հանդէսները: Այդ բոլորը ձեռք բերել սեփական հաշուով առհասարակ գեղար է, իսկ աշխատաւոր մարդու համար բոլորովին անհնարին է: Աշխատաւորների այդ օրինաւոր կարիքը ևս գոհացնելու համար, հարկաւոր կը լինի հիմնել գործարաններում ընթերցարաններն ու գրագրարաններ:

Մրանք բոլորը այնքան հասկանալի բաներ են, որ թոււում է թէ խօսել իսկ չ'արժէ: Եւ այնուամենայնիւ հարկաւոր է լինում խօսել, որովհետեւ ամեն մի անսովոր նորմալութիւն կարող է տարօրինակ թոււալ: «Տեսնում է՞ք, ի՞նչեր են հնարում, մինչև իսկ գրքեր, լրագիրներ հանդէսներ բանւորների համար, գուցէ և օտար լեզուներով»... Այս տեսակ ցինիկ հեղինական բացականչութիւններ յաճախ կը լսէք: Ժամանակակից կեանքի տէրերը տարօրինակ են գտնում բոլոր վերայիշեալ պահանջները: Եւ պարմանալի չէ: Չէ՞ որ հարցը չի վերաբերում իրենց, տէրերի ցանկութիւններին ու քրահաճոյքներին, այլ ինչ որ «ամբօխի», ինչ որ «անվարտիկներին» առողջ ու նորմալ պահանջներին—մի «ամբօխի», որ, ո՞վ պարմանք, յաւակնում է իւրացնել «մեծերի», «ազաների» սովորութիւնները... Ահա այդ է օտարոտի թոււում նրանց: Չարմանալի չէ—կրկնում ենք: Նրանց, ժամանակակից ջարմանալի չէ—կրկնում ենք: Նրանց, ժամանակակից գրութեան այդ տէրերին, անհասկանալի է նոյնիսկ այնպիսի մի տարբարան պահանջ, ինչպէս, օրինակ, 8 Ժամանակ աշխատանքի օրը: Բայց հօ չի կարելի հրաժարել մարդկային օրինաւոր իրաւունքներից նրա համար միայն, որ կապիտալիստները անընդունակ են հասկանալ նրանց: Այ բաւական արգէն թագաւորեցին նրանք իրենց դուրում, ժամանակ է, որ աշխատաւորը ևս զգայ ինքն իրեն, որպէս մարդ...

*

Ղաղաղ արգէն սուած է, որ մէկ ծիծեռնակը գտնուել չի բերի, և մէկ հօգին կուտ չէ ուղիղ գտնուում: Նա մենակ անձար է և դատապարտած է կորչելու... Աշխատաւորը մեն-մենակ անգոր է իր «աղայի» գիծաւ: Աշխատաւորը, որ գործում է իր միջոցներով և իր սեփական ընկալի, որքան էլ հպարտ կանգնի պայքարի մէջ, վերջ է վերջոյ, միւլնոյն է, պիտի զիջէ իր գործարանատէրին, եթէ ընկերները չ'օգնեն նրան: Ամեն անգամ, երբ աշխատաւորը պահանջում է աւելացնել օրավարձը կամ կրճատել աշխատանքի օրը, երբ նա պահանջում է վարել իր հետ քաղաքաւարութեամբ, երբ նա բողոքում է գործարանական նեղիչ կարգերի գէմ—այդ բոլոր գէպքերում նա անհրաժեշտաբար պարտութիւն կը կրէ, եթէ նրա ընկերակիցները չը յայտարարեն աղային նոյն պահանջները: Ազան կարող է ուղած վայրկեանին դոնկորը ջրջ տալ «մարտախի» և կ'ասէ նրան. «Գուր չի գալիս, փնարիւր աւելի լու աղա. բեկպէսները հարկաւոր չեն ինձ. գործը կ'երթայ և տունց բեկ միանգամ միայն ձայն կը տամ—և ինձ մտ կը վազեն աշխատանքից պարկ հարկաւոր անվարտիկներ. ու՞ր էլ էր, բարի ճանապարհ»:

Բոլորովին այլ խօսակցութիւն կուենար ազան, եթէ նա գործ ունենար ոչ թէ մեկուսացած աշխատաւորների, այլ նրանց կողմակի բարձր, ամուր գաշայնակից ամբօխի հետ: Այդպէս նա իսկոյն կը զգար, որ իր առջև կանգնած է մի ոյժ որ պէտք է

Հաշի առնել և որի հետ աւելի քաղաքավարի գրոյց պէտք է ունենալ, ապա թէ ոչ կարող է յանկարծ մնալ առանց աշխատաւոր ձեռքերի և գործը կը տուժէ...

Ուրիշ, քաղաքակիրթ երկրների բանւորները վաղուց մտնել են այդ միահամուռ ընկերակցական կուռի օգուտը, ուստի և ամեն տեղ ձգտում են կազմակերպուել մեծ միութիւնների, դաշնակցութիւնների մէջ: Մի բանի թւեր բերենք՝ այդ ցոյց տալու համար:

1904 թւին Անգլիայում զանազան միութիւնների մէջ հնգամակերպւած բանւորների թիւն էր 1,867,000: Նոյն 1904-ին այդպիսի դաշնակից բանւորներ Գերմանիայում հաշուում էին 1,600,000. Ֆրանսիայում 1902-ին նրանց թիւը հասնում էր՝ 720,000-ի, Իտալիայում—480,000-ի, Գանիայում—համարեա 87,000-ի: Այդ փոքրիկ երկրում, ուր վաղաքանակութիւնը ընդամենը երկու ու կէս միլիոն է, վարձու աշխատաւորների երեք քառորդը մտնում է զանազան միութիւնների մէջ:

Վերը յիշած երկրներում աշխատաւորները կազմում են ընկերութիւններ իրենց արհեստի կամ պրօֆէսիօնի տեսակի համեմատ; այսինքն ջուլհակները միանում են ջուլհակների հետ, քարտաշները քարտաշների հետ, հրահանգողները հրահանգողների և այլն: Ահա թէ ինչու այդ միութիւնները կոչուում են պրօֆէսիօնալ (արհեստակցական):

Արօֆէսիօնալ միութեան իւրաքանչիւր անդամ պարտաւորուում է շաբաթական կամ ամսական մի որոշ փոքրիկ գումար մտցնել ընդհանուր դրամարկղը: Ապա—որ աւելի կարևոր է—իւրաքանչիւրը, որ մտնում է միութեան մէջ, պարտաւորուում է իր պատուոյ խօսքով կատարել միութեան բոլոր որոշումները, կարգադրութիւնները: Եթէ չը պէտք է գործես ընկերների համաձայնութեամբ, նրանց հետ ներդաշնակ՝ միտք էլ չունի մանել նրանց միութեան մէջ: Ինչո՞վ են զբաղւում այդ միութիւնները:

Բազմութիւ են նրանց պարապմունքները: Պէտք է, օրինակ, աշխատանք վնասել մի անգործ մնացած ընկերող համար, կամ ժամանակաւոր նպատակ տալ նրան աշխատութեան միջոցին, կամ պէտք է գտնել առժամանակեայ բնակարան միութեան որևէ անդամի համար, կամ հոգալ մէկի որբացած ընտանիքի մասին, կամ թէ հարկաւոր է ձեռնհաս խորհուրդներ տալ մի ուրիշ անդամի (իրաւաբանական օգնութիւն) այն դէպքում, երբ վերջինը որևէ դատ է ունենում իր գործարանատիրոջ հետ. հարկաւոր է, վերջապէս, հիմնել գրադարան, ընթերցարան, ձրի կուրսեր, այդ բոլորը օգտուէտ ձևով կարող է անել աշխատաւորների համար՝ պրօֆէսիօնալ միութիւնը, այն միջոցներով, որ նա ունի իր հաւաքական դրամարկղի մէջ:

Մակայն, այդ չէ պրօֆէսիօնալ միութիւնների կարևորագոյն գործը: Նրանց գլխաւոր նպատակն է՝ կուրս, մասսայիկ նպատակաւոր սիստեմատիկ կուրս գործարանատէրերի դէմ: Եւ այդ կուրս վերայ է, որ ամենից առաջ և ամենից աւելի՝ պէտք է գործարարին միութիւններին նիւթ ապահովելու միջոցները:

«Արօֆէսիօնալ (արհեստակցական) միութիւնը—ասում է Գերմանիայի բանւոր կուսակցութեան նշանաւոր ա-

ռաջնորդ Ա.գուստ Բէքէլ—ձգտում է աւելացնել օրավարձը, կրճատել աշխատանքի ժամանակամիջոցը, ոչնչացնել պայմանից դուրս կատարուող աշխատանքները. նա աշխատում է մտցնել արդիւնաբերական հիմնարկութիւնների մէջ մարդկային արժանապատուութեանը վայել պայմաններ, նա պահպանում, հովանաւորում է իր աշխատաւորի անդամներին, ապա նա կուում է որպէսզի թոյլ չը տայ իջեցնել վարձագինը և երկարացնել աշխատանքի օրը. նա կուում է, մի խօսքով այն բոլոր չարիքների դէմ, որոնք վատթարացնում են աշխատանքը: Նա, վերջապէս, ամրացնում է աշխատաւորների մէջ համարաշխուհիութեան զգացումը առանց որի չի կարող իրականանալ ոչ մի մեծ նպատակ:

Հարց: Ի՞նչ միջոցներ են ի գործ դնում միութիւնները իրենց այդ մեծ պայքարի մէջ: Ի հարկէ, նախ և առաջ նրանք բանակցութիւններ են սարքում մի կողմից կապիտալի ներկայացուցիչների, միւս կողմից միութեան ընտրեալների միջև: Իսկ երբ բանակցութիւնները ոչ մի արդիւնք չեն տալիս, նրանք դիմում են այնպիսի խոշոր միջոցների, որպիսիք են գործադուլները: Այդտեղ է, որ պրօֆէսիօնալ միութիւններին հարկաւոր է լինում ծաւալել իրենց բովանդակ ոյժն ու գործունէութիւնը: «Արհեստակցական միութիւնների նպատակները—ասում է Բէքէլը—այնքան աւելի դիւրութեամբ են իրագործւում, որքան ուժեղ են լինում իրենք միութիւնները, այսինքն՝ որքան աւելի մեծ թւով անդամներ ունին նրանք, որքան աւելի կարող ու ձեռնհաս են նրանց ղեկավարները և որքան աւելի հարուստ են նրանց դրամարկղերը»: Այդ մէկը երբէք չը պիտի մոռանալ Ուստի անհրաժեշտ է ամեն ճիգի գործ դնել՝ որպէսզի այս կամ այն պրօֆէսիօնալ ընկերութիւնը տարածէ իր ճիւղաւորութիւնները ամբողջ երկրի դիցուելու ամբողջ Արօֆէսիօնալ միութեանը, որպէսզի միւսն ոչ մի պրօֆէսիօնալ արհեստի աշխատաւորները, որոնք ասում են կոլկասի այլ և այլ քաղաքներում ու գաւառներում՝ դաշնակցին, ձուլւին մէկ միութեան մէջ: Այն ժամանակ մեծ կը լինի նրանց ոյժը և արդիւնաւէտ՝ նրանց կուրս գործատէրերի դէմ:

Ես տրակտատ չեմ գրում պրօֆէսիօնալ միութիւնների մասին, այլ միայն ներկայացնում եմ նրանց, իբրև մէկը դասակարգային կուռի միջոցներից: Ցանկալի է, որ այդ միջոցը շահագործւի աշխատաւորների կողմից ըստ կարելոյն նպատակայարմար ձևով: Իսկ նպատակայարմարութիւնը նախ և առաջ միաբանութեան մէջ է: Այս կամ այն պրօֆէսիօնալ միութիւնը կարող է ինքն իրեն ուժեղ լինել հարուստ՝ իր անդամներով և գրամական միջոցներով: Բայց նրա ոյժը կարող է հեշտութեամբ վշրել մի աւելի հզոր ուժի՝ միացած կապիտալիստների գործից: Այդ ահագին ու կոպիտ ոյժի դէմ՝ մի առանձին պրօֆէսիօնալ միութեան ուժերը միևնոյն է թէ նիւտերը դրահանաւերի դէմ: Ուստի արհեստակցական շարժման մի այլ կարևոր նպատակն է՝ ի մի ձուլել արհեստակցական բաժան-բաժան միութիւնները մէկ հզոր ու բազմաճիւղ միութեան մէջ:

Եւ դա միանգամայն բնական է: Չէ՞ որ ջուլհակը փոքր կանգործը, հիւանդը, գրաշարը և այլն ամենից առաջ աշխատաւոր են,—այսինքն մարդիկ, որոնք ծախում են

Ա Մ Ս Ա Լ Ո Ւ Ր Ե Ր

Լօնդօնում հրատարակող անգլիական սօցիալ-դեմոկրատ կուսակցութեան ամսահանդէսը «The Social-Democrat» անունով, իր հոկտեմբեր 15-ի համարում քաղաքօրէն արտատպել է մեր այն զեկուցումը, որ Հ. Յ. Գաշնակցութեան անունից ներկայացրել էինք Հոռուտգարտի միջազգ. սօց. համագումարին: Հանդէսի խմբագրութիւնը այդ առթիւ տալիս է մի քանի համակրական մեկնութիւններ. նա հրաւիրում է իր ընթերցողներին ուշադրութիւնը հայ դաշնակցական սօցիալիստների առանձնայատուկ տաքտիկայի վրայ, որ նա դիտում է իբրև մի երկաթէ անհրաժեշտութիւն հայկական իրականութեան մէջ:

«Սօցիալիզմը սրով», «Socialisme by the sword» — այս վերնագիրն է կրում անգլիական սօց. դեմոկրատ հանդէսի մեզ վերաբերեալ յօդաւածը, որ սկսւում է այսպէս. «Խաղաղ միջոցներով, եթէ հնարաւոր է. բռնի միջոցներով, եթէ անհրաժեշտ է — այս է սօցիալիստ ընթերցողների պատասխանը յաճախակի դուռող այն հարցումին, թէ ի՞նչպէս են նրանք ուզում հասնել նպատակին: Այդ նոյն եղբակացութեանն էք դալիս, կարգալով այն զեկուցումը, որ ներկայացրել է Հայ Սօցիալիստ-Յեղափոխական կուսակցութիւն՝ Գ ա շ ն ա կ ց ու թ ի լ ն ը Հոռուտգարտի կօնգրէսին: Այս մի անկիւն երկրագնդի վրայ, ուր մեր ընկերները չունին իրենց տրամադրութեան տակ աւելի ազդու գէնք, քան սուրը»:

Համակրական շեշտով է անցնում յօդաւածագիրը այն բոլոր արհաւիրի կռիւների վրայից, որ մեր կազմակերպութիւնը մղել է թիւրքիայում և Անդրկովկասում՝ թէ բռնակալութեան և թէ անգիտակից ու վանդէական խուժանների դէմ:

Սուլթան Համիդ սկսած է թրքական բանտերուն մէջ ևս մտցնել ջարդի սխտեմը: Տրապիզոնի բանտերուն մէջ թիւրք բանտարկեալները — կառավարական ինչլատորմով, կասկած չը կայ — դաշտայններով զինւած կը խուժեն հայ քաղաքական բանտարկեալներու խուչերը և կիտանու կը վիրաւորեն 17 հայ բանտարկեալներ, որոնցմէ Գուրգէն Սարգիսեան անյայտ վիճակի մէջ է, իսկ ասոր ընկերը Իսրայէլեան թունաւորած: Կամաւորիակ արիւնհեղութիւններ վերջի տարիները տեղի ունեցան նաև թրքական ուրիշ բանտերու մէջ ուր հայեր զոհ գացին բանտակից թիւրք սրկաններու յարձակումներուն:

Մուշի բանտին մէջ այժմ 350 հայ բանտարկեալներ կան:

Ռ ու ս ա ս տ ա ն ու մ պետական Գումայի երրորդ ընտրութիւնները նոր վերացան: Ինչպէս և սպասուելի էր, ձախակողմեան և նոյնիսկ ազատամիտ-սոցիալիստական տարրերը պարտութիւն կրեցին: Յունիսի 3-ի «պետական հարածը» և ընտրողական սխտեմի յեղաշրջումը դուրս նետեցին ընտրութիւններից աշխատաւոր ազգաբնակչութիւնը և սպարեզ հանեցին միապետականներին, աշակողմաններին, և հոկտեմբերեաններին, որոնք և կը կազմեն երրորդ Գումայի մէջ սուտար մեծամասնութիւն: Յիշենք և այն, որ սօցիալիստ-յեղափոխական տարրերը (Ռուսաստանում, Լեհաստանում և Արվիստում) բոլորտ են արել: Կազմաները մի քանի տասնեակ ձայնով, միացած փոքրաթիւ սօց. դեմոկրատների ու տրուդօվիկների հետ՝ կը կազմեն Գումայի ձ ա խ ա կ ո ղ մ ը: Այդպիսով կատար-

ւեց բռնակալութեան ցանկութիւնը, կազմեց «պարլամենտը» մի նոր այլանդակութիւն, որ կոչւած է հլու գործիք լինելու ցարիզմի ձեռքին, նրա գոյութիւնը յարատեւելու համար: Ազատամիտ մամուլի տոնը ընկճւած է: Բայց բոլոր օրգաններն էլ խորապէս համոզւած են, որ նոյնիսկ «աշակողմեան-հոկտեմբերեան» Գումայով՝ ցարի կառավարութիւնը չի կարող ջնջել վերջին երկու տարւայ մեծ իրողութիւնները և վերադառնալ անցեալին:

Կ Ա Չ Մ Ա Կ Ե Ր Պ Ա Կ Ա Ն Ա Չ Գ Ե Ր

Տ Ե Ր Ր Օ Ր

Տաճիկ եւ հայ յեղափոխական կուսակցութիւնների որոշմամբ, սեպտեմբերի 27-ին, Բաքուի քաղաքում՝ դէպի Պոլիս գնալիս, տերթօրի եկեալից եւ Վանի նախկին վաչի Ա յ ի ք է յ ը: Մահր սննիչական էր: Ահաբեկիչը սպառ է, հակառակ ուսուցանութեան ձեռք առած խտրագոյն միջոցների:

Ա. Ա. Ա. Բ. Կ. Ի. Չ. Մ. Ա. Մ. Մ. Ն.

Ս Ա Ս Տ

Մի քանի ամամուռ կեղծարարներ ու դրամաշորթներ, բուն դրած Պարիզ, ժըննվ և եւրոպական այլ քաղաքներում, փորձում են շարունակել իրենց շահատակութիւնները՝ դաշմակցական ամուսն տակ: Դրամաշորթների այդ խումբը մտորես դիմումն է արել Վիեննա ապրող մի հայի՝ դրամի պահանջով, սպառնալով մրան, մերժման դէպքում, մահւամ պատիժ: Իրողութիւնը հաղորդւած է Արևմտեան Բիւլոյիմ:

Այդ ամարգ փաստի դիմաց՝ պարտք եմք համարում յայտարարել՝

- 1) Կազմակերպութեամբ ընդհանուր ժողովը խտիւ արգելել է սպառնական դիմումները դրամական գործում, և ուրեմն այդօրինակ փաստերը ոչ այժմ և ոչ ապագայում որևէ կապ Դաշմակցութեամբ հետ չեն կարող ունենալ:
- 2) Այն անծիմք, ամամուռ և կեղծարար, որոնք կը փորձեն շահագործել կազմակերպութեամբ ամուսնը՝ դրամաշորթութեամբ համար, կ'եմթարկւին, համաձայն կուսակցութեամբ «Կամոմագրի», խիստ պատասխանատուութեամբ և պատժի:

Ներկայ դէպքի մասին արդէն հաղորդւած է Դաշմակցութեամբ պատշաճ Մարմինիմ:

Ա. Ռ. Ի. Մ. Տ. Ն. Ա. Բ. Ի. Չ.

բանդ գիւղ Հրայր խ. 12, Վարդան խ. 19, 30, Արեւել խ. 6, փայտակարան խ. 15, Սար գիւղ Անդրանիկ խ. 20, Երասխա խ. 8, Մասիս խ. 13:

Միմարէր Կոմիտէի Երան 1907 ապրիլ 1-ից յունիս 30 ԾԱՌԱՍՍԱՆ ԵՆԹԱԿՈՄԻՏԵ.—Անդամակազմներ՝ հետևեալ խմբերից՝ Ռուսի 25. 50. Տարածող 215, Արծիւ 58, Գոյժեան 57. 50, Ալիք 9, Միւրքիւն 36, Վազգէն 16. 80, Իրուանի 36, Իրասպիւրց 12, Աւեսիսեան 21:

ՓԱՍԼԱԿ ԵՆԹԱԿՈՄԻՏԵ.—Հետևեալ խմբերից՝ Բարդուղիմուս 65. 70, Կայծակ 7, Գեղիկ 17. 50, Յովակ 7, Գաղսնադեր 17. 65, Ագրիպասեան 18. 50:

ՃԱՌԱԳԱՅԹ ԵՆԹԱԿՈՄԻՏԵ.—Հետևեալ խմբերից՝ Բրիտասպորտ ա. 26. 50, Բրիտասպորտ Բ. 108, Սուպարէզ 60. ևրծիւ 26 Կարօ 38, Զօլա 78, Արիսակէս 27:

ԲԱՍԻ ԵՆԹԱԿՈՄԻՏԵ.—Հետևեալ խմբերից՝ Հարսուղ 18, Գոյժեան 37. 50, Առիւծ ա. 16. 25, Առիւծ Բ. 13, Էլան 46, Իրուանի 25. 50, Մրրիկ 8. 50, Ալիք 25. 0, Անդրանիկ 31. 50, Արսու 18, Փայլակ 14. 50, Գեղիկ Բ. 59:

ԶՈՒԱ ԵՆԹԱԿՈՄԻՏԵ.—Հետևեալ խմբերից՝ Յօլակ 6. 50, Զարեանց 32. 50, Աղբակ 15. 75, Կոմիտէ 49, Գարդապիւրեան 15:

ԺԱՅՈՒ ԵՆԹԱԿՈՄԻՏԵ.—Հետևեալ խմբերից՝ Հայրենի 27, Կայծակ 15, Մառիս 15, Բրիտասպորտ 16. 50, Ռոստոմ 51. 50, Կրակ 10: ՄԻՆԱՐԵՆ ԵՆԹԱԿՈՄԻՏԵ.—Վարդան խումբ 27, Գոմեան խ. 59, Կոմսոր խ. 25. 50, Վառ խ. 27, Գոմեանց խ. 4:

ՍԻՐԻԻ ԵՆԹԱԿՈՄԻՏԵ.—խմբերի անդամակազմներ 73 50:

ԵՆԹԱԿՈՄԻՏԵՆԵՐՈՒ ԳԱԶՄԻՑ ԳՈՒՐԿ.—Անդամակազմներ հետևեալ խմբերից՝ Դոմիտ 28, Բրիս 36, Երկաթ 21. 10, N° 75 հանգուցաւորեան ինքով 700. Ծառասանի հեկտարացուցից 200. ճառագայթի ներկայացումից 496, Գեղիկ 3-նրից 2000, մի հեկտարից 30.

Ընդ. գումար 10932 դրան 35 սանիմ:

Պոլսեան Կեդր. Կոմիտէ

ՊՐԱՅԼԱՅԻ ԵՆԹԱԿՈՄԻՏԵ.—Մեհարանի հասոյք 705 ժրանկ, հետևեալ խմբերից՝ Եփեսոս 54, Առիւծ 24, Երասխա 54, Արծազան 24, Անդրանիկ 39, Կարմիր խ. 18, Գոյ 30, Գուրգէն 36, Կարմիր Կարկուտ 5, Այծամէ 5, Գոմեանի 6: Գումար 1000 ժրանկ:

ԳԱՆՈՒԲ ԵՆԹԱԿՈՄԻՏԵ.—X Մեհարանի յունար, փեթ, մարտիսեան հասոյք 715. 40, խումբերու նոյն անսովորեալներէն—Տիլմանց Կարմիր խաչնի 83. 60, հետևեալ խմբերից՝ Կար 45 ժր. Կեդրուք 27, Վարագ 33, Արարու 33, Հաղուք 36, Կարին 21, Ֆեղայի 27, Սերոբ-Աղբիւր 21, Տարե 15, Սպարն 18, Ֆեղայի 24, Հաղուք 27, Կար 47, Վարագ 30, Կարին 18, Տարե 9, Ապրու 15, Զինատէր 35, Արարու 33, Սերոբ-Աղբիւր 27, Կեդրուք 25, Տիլմանց Արսու 16. 50, Կայծակ 15 75, Կարմիր Գոմեանց 10, Սերվարէ 5, Կարմիր 30, Կոմիտէ 21, Կոմիտէի խումբերէն 48: Ապրիլ, մայիս եւ յունիս անսովորեալ ինքն ինքն հասոյք 346, Տիլմանց Կարմիր խաչ 101 ժրանկ:

ԿԱԼԱՅԻ ԵՆԹԱԿՈՄԻՏԵ.—Մեհարանի հասոյք 500 ժր. հետևեալ խմբերից՝ Արարու 120, Արեւակ 50, Կայ 81, Տարե 48, Տարեիկ 51, Արծիւ 52, Կոմիտէ 98 ժր.: Գումար 1000 ժր.:

ՌԱՅՈՒՄԻՆԻ ԿՈՄԻՏԵ.—Հանգանակութեան (Գիտակէն իմաչու Ռուսուզի 120 ժր., Գիտակէ իմաչու Ֆիլիպի 100, N° 1000 Է՝ 20, Տրեքից 300, Սլաֆ 10, Կայծակ 20, Մանուկ 5, 3. Գ. Յովհաննէսեան 5, Կ. Մարտեան 20, Եղբ. X-էն 75. Գումարէն 80, Եղբ. Բ. 50, Կայծակ 100, Մանիմարի 200, Աղբուկ 200, Գոմեան 100, Կ. Տրեքեան 5, Գ. 3. 5, Բ. Զանեան 10, Գրիգոր 3, Կոմիտէ 4, Ա. Վարդանեան 1, 50, Վարդան 3, Ալեանց եւ Կոմիտէ 10, Արեւակ Փայլակեան 5, Գուրգէն Գարագաշեան 2, Գրիգոր Պաղտատեան 2, Ալազ Գարգաշեան 2, Գասպար Պաղտատեան 15, Միլիոն Գալեղարեան 1, Սեփան Մազմանեան 1, Սիմոն Արզումանեան 2, Սեփան Զասուրեան 1, Յարութիւն Կոմսոսեան 2, Յարութիւն Սահակեան 1, Պօղոս Կարճեան 1, Եղիս Սեփանեան 1 Պօղոս Փայլակեան 1, Վառ Զապիեան 5, Հալարճուր 1. 80, Սեփան Գարբիլեան 1, Գրիգոր Գարագաշեան 1, Միլիոն Մարտիկ 1, Յարութիւն Մազմանեան 1, Ապրիլեան 2, Յովհաննէս Կարապետեան 1. 50, Միլիոն Պերպրեան 5, Պօղոս 4, Մարտեան 5, Գ. Պասեւի 5, Կոմիտէ Մազմանեան 2, Մուշեղ Կոմիտէեան 2, Գեղար Զապիւ 1. հսկիւան Յակոբեան 1. Գալուս Աւեսիսեան 1, Յովհաննէս Բարսեղեան 1, Աւեսիս Ասուրեան 1, Գասպար Էփեմի 1. 50, Յովհաննէս Կոմսոսեան 1. 50, Աւեսիս Վարդանեան 1, Նիկողոս Մալոսեան 3,

Արարտ Սպարեան 2, Յակոբ Տ. Կոմսոսեան 1, Յարութիւն Գարսեան 1, Վարդան Գալուսեան 1, Արարտ Կոմսոսեան 1. Գեղիկ Սիմոնեան 1, Յակոբ Զիլիկեան 2. Յովհաննէս Յակոբեան 5, ճեթ Գալուսեան 5, Եղբ. Արարտեան 3, Սահակ Յակոբեան 1 ժր.:

Գումար 1555 ժր 50 սանիմ:

(Շարունակելի)

Ճայնեանի Կոմիտէ

Հին Գուրգէն 57 դր. Թրքախաղէ 23, Երուանդէ 1. Գ. Գ. 2, Միլիոն 6, Կոմսոսեան 2, Կար 20. Կար 20, Հայրենադ 8, Արարտի 6, Կայծակ 20, Կարմիր ոմ 104, Տանուէր Կար 19. Լ. Բ. 19, Կոմիտէեան 56, Կայծակեան 10, Կար 10, Կոմիտէ 10, Վալիսեան 29, գումար 426 դր.:

Գոմիտէի Կոմիտէ

Ա. Պերպրեանի ձեռամբ (Երուանդ) Աստուածաբանի մէջ հանգուցաւորեալ ի նպաստ Երկրի կառուցման զինուորներու եւ Կոմսոսեան Կոմիտէի 4019 դր. Աստուածաբան Կոմիտէի, խմբի անդամակազմ 292, Կ. (Գոմիտէ), Յովհաննէս խումբի անդամակազմ 305, Արարտ Վանիկի ձեռամբ Կարմիր խումբ անդամակազմ 215, Կոմիտէ ձեռամբ Կ. Պերպրեան 20, Կայծակ, Կ. Կարմիր եւ Կոմիտէի 10 սանիմ: Կոմիտէի գումար 4881 դրան ուղի կողմանակ:

Հ Ա Յ Յ Ե Ղ . Գ Ո Շ Ն Ա Կ Յ Ո Ւ Թ Ե Ա Ն

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Table with 2 columns: Item description and Price. Includes items like 'Յագաստիական ոգի (սպառւած)', 'Յեզոբոսեան զանգից (սպառ.)', 'Կարմիր սպորտ (սպառ.)', etc.